

ние соответствующего способа действий и социальное подкрепление. Известными представителями этой теории являются А. Басс, А. Бандура. По мнению А. Бандуры, большинство особенностей нашего поведения развивается путем подражания другим людям. Теория социального научения, в отличие от двух предшествующих теорий, разрабатывает более сложную схему мотивации агрессии.

В этой схеме важная роль принадлежит различным отрицательным побудителям и положительным стимулам. А. Бандура считает, что фрустрация или отрицательные факторы провоцируют агрессию только у тех людей, которые обучены отвечать на нее соответствующим образом. Однако отрицательным факторам А. Бандура отводит незначительную роль в провоцировании агрессивного поведения. Более важное значение он придает положительным стимулам. Среди них он выделяет моделирующие и инструктивные.

К моделирующим он относит действия, исполненные по модели. То есть тогда, когда отрицательные действия людей были им как бы подсказаны в результате наблюдения за аналогичным поведением других. Выделяя инструктивные побудители, А. Бандура подчеркивает, что в процессе социализации люди обучаются подчиняться приказам. Награждая покорность и всячески наказывая протест и неподчинение, общество насаждает "покорную агрессию". Этот вид агрессии он считает угрожающим. Действительно, в XX веке человечество оказалось свидетелем множества насильственных акций, выполняемых исключительно по приказу.

ЛИТЕРАТУРА

1. Бэрн Р., Ричардсон Д. Агрессия/ Пер. с англ. СПб., 1997.
2. Кирьянова Е. Агрессия в современном обществе // Управление персоналом.- 1999, № 2.
3. Лоренц К. Агрессия (так называемое "зло"). М., 1994.
4. Психология человеческой агрессивности. Хрестоматия / Под ред. К.В.Сельченко. Мн., 1999.
5. Румянцева Т.Г. Агрессия: проблемы и поиски в западной философии и науке. Мн., 1991.
6. Фрейд З. Я и Оно (Психология бессознательного). М., 1990.

УДК 1 (476)(091)

У.Ф. Красюк, дацэнт БДПУ імя Максіма Танка

ФІЛАСОФСКАЯ ТВОРЧАСЦЬ І ДВАРЧАЊІНА Ё КАЊТЭКСЦЕ ЯГО АСВЕТНІЦКАЙ ДЗЕЙНАСЦІ

The philosopher heritage of public figure, outstanding representative of byelorussian culture, scientist, pedagogue, literature I. Dvarchanin (1895-1937) is being investigated. High-principled point of view is determined as philosophy of educational activity. The sources of his many-sided activity, foundation of positions of creation are being shown in the investigation.

Споўнілася 105 гадоў з дня нараджэння знакамітага дзеяча беларускай культуры Ігната Дварчаніна. Яго постаць прыцягвае ўвагу сваёй значнасцю і рознабаковай таленавітасцю. Грамадскі дзеяч, асветнік, вучоны – ён ўвайшоў у беларускую культуру як палымяны змагар за праўду, вызваленне і дружбу народаў. І ўсё ж даследчыкі

адзначаюць, што яго перш за ўсё трэба разглядаць як асветніка, мысліўцу, які воляй лёсу быў кінуты ў віхуры палітычнай барацьбы. У гэтым плане цікавым з'яўляецца погляд на Дварчаніна як на аднадумцу перадавых прадстаўнікоў сучаснай яму інтэлігенцыі, якая імкнулася атрымаць разнастайныя веды, узбагаціць іх сваёй творчасцю і данесці іх да народа. Таму ёсць патрэба глянуць на дзейнасць І. Дварчаніна на ніве адукацыі і навукі ў сэнсе яго светапоглядных рыс, акрэсліць філасофскія аспекты навуковай, літаратурнай і публіцыстычнай спадчыны.

Невядома, як глыбока штудаваў студэнт-беларус сістэму Гегеля падчас вучобы на філасофскім факультэце ў Карлавым універсітэце Прагі, аднак відавочна, што яго філасофскія інтарэсы былі звернуты да ўсяго шматгалосся грамадска-гістарычнага жыцця, і перш за ўсё – да праблемы развіцця адукацыі і навукі. Таму філасофія Дварчаніна – гэта філасофія асветніцтва; хаця канцэптуальна яна і не была сістэматызавана, але праяўлялася праз усю шматбаковую творчасць. Трэба адзначыць, што ён быў патрабавальны да сябе, на працягу ўсяго жыцця вучыўся. Дзятлаўская царкоўна-настаўніцкая школа, Віленская беларуская гімназія, Празскі універсітэт – асноўныя вехі яго шляху да ведаў. Пра імкненне да самаадукацыі гаворыць той факт, што ў 1916 – 1917 гадах, будучы ў арміі падчас ваенных дзеянняў на Заходнім фронце, вывучаў нямецкую мову, алгебру і іншыя дысцыпліны. Пра перспектывнасць старання студэнта, які актыўна выступаў з рэфератамі, гаварыў яго паплечнік па alma mater У. Жылка: "Гэта вельмі дадатны чалавек, з якога пры спрыяючых варунках можа выпрацавацца паважная навуковая сіла" [1].

Атрыманыя веды І. Дварчанін шчыра перадаваў сваім вучням. Пасля заканчэння Карлава універсітэта і абароны доктарскай дысертацыі ён быў запрошаны працаваць там жа на кафедры, аднак адмовіўся і паехаў на Радзіму – выкладаць у Віленскай беларускай гімназіі. Яго светапогляднай устаноўкай заўсёды было і імкненне да арганізацыі навучальнай і навуковай справы – гэта і стварэнне беларускага культурна-асветніцка гуртка ў м. Дзятлава, праца сакратаром Беларускага выдавецкага таварыства ў Вільні, арганізацыя ў Маскве Таварыства беларускіх вучоных, праца ў ТБШ [2].

Навуковыя працы, публікацыі, літаратурныя творы, пісьмы, выступленні маладога доктара філасофіі заўсёды былі грунтоўна насычаны светапоглядным зместам, іх вызначала жаданне пранікнуць углыб з'яў, высветліць крыніцы падзей, падпарадкаваць магчымае справе асветніцтва. Дарэчы, гэта было ўласціва яму заўсёды. Так, яшчэ падчас вучобы ў Празе ён у лістах да У. Жылкі, гаворачы пра справы Адраджэння, адукацыі, бягучых падзей, зазначае, чаму яны сябры, чаму шчырыя аднадумцы – таму, што той імкнецца ва ўсім дайсці да высновы, глядзіць "у карань рэчаў", што ў перыяд бясконцых дэбатаў і дыскусій было вельмі важна [3]. Асветніцкі адбітак насілі і прамовы ў якасці пасла ад Беларускага пасольскага клуба "Змаганне" ў польскім сойме, дзе не толькі выкрывалася рэакцыйная дзяржаўная сістэма краіны, але і даваўся абагульняючы, паглыблены аналіз сацыяльных працэсаў. У гэтых выступленнях знаходзіў падрахунак доўгі роздум пра лёс Бацькаўшчыны, неабходнасць яе аб'яднання, разгортваліся сацыяльна-палітычныя, эканамічныя, ідэйна-культурныя погляды Дварчаніна. Асабліва востра ставіліся пытанні пра неабходнасць агульнага навучання дзяцей беларусаў на роднай мове, развіцця культурнай спадчыны, пашырэння беларускага друку, пра спыненне праследавання ТБШ, канфіскацыю нацыянальных выданняў [4]. У сваёй літаратурнай творчасці Дварчанін імкнецца закрануць бездань быцця, асэнсваць вытокі чалавечага існавання, раскрыць асноўныя шляхі Бацькаўшчыны ў Часе і Прасторы. Яго вершы разам з тым маюць і паслядоўную

накіраванасць – яны адлюстроўваюць адпаведны гістарычны перыяд, працяты смуткам за недаравальную запаволенасць вызваленчых працэсаў у беларускім жыцці, надзеяй на лепшае будучае роднай зямлі. У здзяйсненні гэтых надзей важкая роля належыць інтэлектуальнаму патэнцыялу нацыі; у звароце – вершы "Да беларусаў – інтэлігентаў" гаворыцца пра іх святы абавязак несці ў народ святло асветніцтва і гуманізму:

"...Вас праца жджэ, народ вас просіць!

Вы, вы яго надзея, свет" [5].

Родную літаратуру славыты дзеяч нацыянальнага адраджэння бачыў як сродак абуджэння знявечанага лёсам духу народа, як трывалы падмурак дыдактычна-асветніцкай справы. Доктар філасофіі, ён добра разумеў значэнне і цану Слова, ведаў, што духоўная спадчына, якая прыйдзе да шырокага чытача праз кнігу на роднай мове, абудзіць ў ім вызваленчыя памкненні. Таму ў 1927 годзе выдае ў Вільні "Хрэстаматыю новай беларускай літаратуры", дзе, як некалі Скарына, дае свае даведкі і каментарыі. Яны носяць характар філасофскага аналізу літаратурных каштоўнасцей і творчага аблічча пісьменнікаў. Хрэстаматыя новай беларускай літаратуры "адыграла вялікую ролю ў школьным навучанні і нацыянальным выхаванні заходнебеларускай моладзі" [6].

У якасці публіцыста, руплівага даследчыка І. Дварчанін аналізуе і тыя гістарычныя з'явы, якія аказалі ўздзеянне на фарміраванне духоўнага патэнцыялу беларусаў, напрыклад уплыў заходнееўрапейскай культуры, у прыватнасці гусіцкай рэвалюцыі, якая несла новыя "культурна-грамадскія формы"; у сваёй працы "Беларусы на Празскім універсітэце" увагу звяртае на "далучэнне беларусаў да агульнага культурнага руху праз здабыванне вышэйшай асветы на гэтым універсітэце" [7].

У поўнай меры талент І. Дварчаніна як арыгінальнага мысліўцы раскрываецца ў доктарскай дысертацыі "Францішак Скарына як культурны дзеяч і гуманіст на беларускай ніве", дзе змястоўна даецца гісторыка-філасофская ацэнка дзейнасці вялікага асветніка.

Яшчэ і яшчэ раз прыходзіцца адзначаць, што лёс, творчая дзейнасць Дварчаніна дзіўна нагадвае жыццёвыя шляхі Скарыны. Таму выбар тэмы даследавання быў невыпадковы. Светапоглядныя пазіцыі вялікага асветніка патрабавалі руплівага вывучэння. У дысертацыі даецца аналіз асноўных накірункаў шматбаковай працы першадрукара, якая была аздоблена разважаннямі аб будове свету, чалавеку, яго жыцці і думках. Дварчаніна цікавіць "уласна гуманістычны аспект" гэтых накірункаў, ён "ставіць мэтай даследаваць светапогляд Скарыны, не засярэджваючыся на знешніх асаблівасцях яго прац, апісанні і параўнанні тэкстаў" [8]. У гэтым раскрыцці светапогляду асветніка можна выявіць і ідэйныя высновы самога І. Дварчаніна.

Так, ён узносіць намеры Скарыны, які спачатку выдаваў кнігі Бібліі філасофскага і павучальнага зместу, што з матэрыяльнага боку мела меншы эффект, а ўжо пазней – "чыста прыкладнога характару", што сведчыць аб пэўнай ідэйнай зададзенасці працы. Як і для Скарыны, для Дварчаніна галоўнае – не пошук жыццёвых выгод, а імкненне працаваць для асветы свайго краю. Ён піша, што "творы Скарыны на роднай глебе былі фактарам глыбока рэвалюцыйным як з боку мовы, так і па свайму зместу з яго ідэямі і духам" [9]; тое ж выпадае сказаць і пра само даследаванне Дварчаніна, у якім выкрэсліваецца філасофскае абагульненне неабходнасці паглыблення інтэлектуальнага патэнцыялу беларускага грамадства.

Аналізуючы гуманізм як духоўную плынь эпохі Рэнесансу, даследчык Скарынавага светапогляду выступае як прыхільнік духоўнага прагрэсу, неўміручасці і

актуальнасці гуманістычных прынцыпаў, калі "чалавек пачаў верыць у сябе самага, у свае ўласныя сілы і стаў адваргаць ранейшыя трансцэндэнтальныя погляды, якія прыгняталі яго дух". Як і яго папярэднік, ён ставіць перад сабою "вялікае пытанне: ці не прынесці кроплю гэтага святла ў цёмныя хаткі свайго народа?" [10].

Несці гэтае святло трэба на роднай мове. Перакананасць у гэтым патрабуе адстойвання яе годнасці, што вымушае звярнуцца да прац ранейшых даследчыкаў, у якіх гаворыцца пра высокі статус беларускай мовы ў скарынінскія часы. Так, узгадваецца, што "мова польская ўступіла рускай пры двары першых Ягелонаў", падкрэсліваецца, што "калівы літаратуры", складзеныя з польскіх фрагментаў лацінскіх твораў, "не ідуць ні ў якое параўнанне з працамі Скарыны" [11].

Дварчанін сцвярджае, што быць грамадскім лідэрам, таленавітым асветнікам, рушыць наперад справу народнага вызвалення найперш можа толькі ўпэўнены ў сваіх перакананнях і сілах чалавек. Таму ў лепшых традыцыях гуманізму ён славіць Чалавека як творцу, які ўсведамляе сваю ролю і прызначэнне. Падкрэсліваецца тое, што да Скарыны летапісцы, вучоныя, аўтары прадмоў і прысвячэнняў да царкоўных кніг недаацэньвалі сваю індывідуальнасць, лічылі сябе нягоднымі, грэшнымі, чарвямі, рабамі Божымі. "Зусім не тое мы бачым у Скарыны. Ужо сам заглавак "Біблія руска выложена докторомъ Франциском Скориною из славного града Полоцька..." указвае, што гэтай рысы ў яго не было. Ён называе сябе доктарам са слаўнага горада. І чым далей, тым больш узмацняецца супрацьлеглая рыса – самаўсведамленне сябе як асобы" [12].

Дварчанін адзначае, што недаацэнка свайго "я" беларускімі пісьменнікамі, сучаснікамі Скарыны, была невыпадковай. Яна была звязана з трансцэндэнтальнымі поглядамі ўсяго сярэдневяковага хрысціянства. "Civitas Dei" Св. Аўгусціна на Захадзе і ісіхазм на Усходзе накіроўвалі погляды людзей на сваё зямное жыццё як на часовы прыпынак перад вечным пасмяротным жыццём. У Скарыны – іншы падыход, хаця яму не адмаўляецца ў набожнасці. Аднак, як вястун новай эпохі, ён свае працы прысвячае не толькі Богу, але і "людem пoспoлитым к добpомy нaучeнiю", "детем малым... як пoчaтoк вcякaе дoбpoе нaукy". Пэўна сам Дварчанін бачыў сябе з гэтай пазіцыі, выпрацаваўшы стойкія погляды на грамадскі характар сваёй дзейнасці. Ён салідарызуецца са Скарынам, калі звяртае ўвагу на маральны бок яго твораў, у якіх праз частыя ўспаміны пра мудрасць вылучаецца філасофскі аспект. Як і Скарына, ён упэўнены ў неабходнасці сваёй працы і характарызуе ўласную жыццёвую лінію словамі пра першадрукара: "Гэта быў чалавек, які ў сваёй дзейнасці кіраваўся не асабістымі інтарэсамі, а карысцю для народа, якому хацеў паслужыць..." [13].

Асобна падкрэсліваецца, што Скарына працуе і павучае зыходзячы з патрэб зямнога жыцця, якое ён разумее як узвышанае, духоўна натхнёнае. Яго ўяўленні пра рэлігію больш узнёслыя, няма страху перад вечнымі пакутамі. Скарына – чалавек свецкіх поглядаў, інтэлігент-асветнік, што давала яму магчымасць змагацца з дагматызмам той ці іншай рэлігіі. Гэтую ўпэўненасць даследчыка ў значнай меры характарызуюць частыя выказы, што беларускі гуманіст не быў фанатыкам нейкай рэлігіі і апалагетам дагматызму, не абсалютызаваў канфесійныя адрозненні сваіх суайчыннікаў. Робіцца вывад: быць як Скарына патрыётам і чалавекалюбам – гэта значыць быць тым жа гуманістам.

Асобнае месца ў даследаванні Скарынавай спадчыны належыць вылучэнню яго патрыятызму. Дварчанін цікава разважае, што патрыятызм Скарыны праяўляецца не столькі як любоў да радзімы, колькі як любоў да роднага народа – носьбіта "рускаго

языка". У прадмове да кнігі "Юдзіф" гаворыцца пра "вялікую ласку" людзей, як і ўсіх жывых істотаў, да сваёй роднай зямлі-калыскі, аднак гэтая зямля найперш слаўная якраз людзьмі, дзеля якіх "сие малые книжки праці нашою приносимо им" [14]. Патрыятызм Скарыны каваўся ў бязлітаснай барацьбе Вялікага княства Літоўскага за самастойнасць, змаганні беларускага народа за дзядоўскія парадкі, сваю мову, правы, звычаі. Да яго патрыятызм як рыса мастацкай творчасці ў свецкай, а тым больш у духоўнай літаратуры не сустракаўся.

Дварчанін аналізуе і такую рысу дзейнасці Скарыны, як дэмакратызм. Першадрукар паўстае як выдатны дэмакрат, які, друкуючы свае кнігі і пішучы да іх прадмовы і пасляслоўі, думае аб народзе "простом". У той час, калі гуманістычны рух на Захадзе быў па сутнасці арыстакратычным, беларускага гуманіста вызначала надкласавасць, узвышэнне над саслоўямі. Дварчаніну імпануе, што пры друкаванні Бібліі на мове свайго народа і складанні каментарыяў у Скарыны выступае рэўнасць, каб на ёй было сказана не менш, чым на лацінскай і грэчаскай. Адзначаецца, што калі раней пісьменнікі рабілі сваю працу з-за страху перад Богам, выконваючы сваю рэлігійную павіннасць, то "ў сваіх поглядах Скарына кіруецца свядомасцю інтэлігента свайго народа, чалавека свецкага..."[15], ён выступае як яго настаўнік. Так, у прадмовах распавядаецца пра малавядомыя ў Беларусі вызваленныя навукі (логіку, рыторыку і інш.), часта ўзгадваюцца арыстоцэлева мудрасць, філосафы і дактары.

Падкрэсліваецца, што Скарына зрабіў навуковае тлумачэнне Святога пісання, уводзячы элементы наватарства, што прадухіляла ад асаблівай схаластыкі. Даволі выразна выяўляюцца наступныя рысы: антыаскетычныя погляды, выкарыстанне момантаў свецкага жыцця, што вылілася ў стварэнне новай этыкі і педагогікі. Сам філосаф, Дварчанін з павагаю зазначае, што разглядаемыя творы вызначаюцца маральнай накіраванасцю, калі праз "частыя ўспаміны пра мудрасць вылучаецца філасофскі аспект". Можна з упэўненасцю сказаць, што выяўленнем квінтэсенцыі сваёй дзейнасці з'яўляецца характарыстыка дзейнасці Скарыны, які ставіў "...наступныя мэты: а) удасканаліць маральнае жыццё свайго народа; б) абудзіць павагу да "мудрасці"; в) даць яму пэўны аб'ём практычных ведаў, якія ён сам набыў у розных галінах навукі" [16].

Шлях да гэтага – праз пошук ісціны. Звяртаецца ўвага на пошук гуманізмам, як інтарэсам да ўсяго чалавечага, ісціны – стварэння новай філасофскай культуры, якая ўсталёўвала ідэю аб дваістай ісціне. Антыаскетызм той пары праявіўся ў выпрацоўцы новых светапоглядных пазіцый – развіцці вучэння, з якога відаць, што "праўда ў тэалогіі можа лічыцца няпраўдай у філасофіі" [17]. Са сказанага вынікае: права на свабоднае філасофскае мысленне павінна быць нормай цывілізаванага жыцця ва ўсе часы.

Каб упэўнена сказаць сваё слова, трэба шмат ведаць. Таму погляд вучонага накіроўваецца на тое, што для Скарыны штуршок творчасці давала не толькі Свяшчэннае пісанне, але і свецкая навука. Каб быць маральным, чалавек не павінен жыць толькі самаадмаўленнем, але павінен вучыцца, бо патрабуе ведаў само выратаванне. Прыводзяцца словы Сакрата, якімі Скарына гаворыць у прадмове да кнігі "Іоў": "Иже ест наивышшая мудрость размышление смерти и познание самого себе" [18].

Дварчанін адзначае і такую дэталю: Скарыну больш разумелі за мяжой, чым на радзіме; сучаснае яму менш адукаванае грамадства не ўсвядоміла яго дзейнасці, якая апырэджвала свой час. Так і дзейнасць самога І. Дварчаніна не была ў пашане ва ўлад,

якія панавалі ў Заходняй Беларусі. Таму, як некалі Ф. Скарына, ён сваёй асветніцкай працай імкнуўся выказаць патолью свайму гаротнаму народу.

І. Дварчанін увайшоў у беларускую культуру як арыгінальны мысліўца, руплівы даследчык, палымяны аратар, уважлівы педагог, творы і прамовы якога былі насычаны ідэйным зместам і вызначаліся глыбокай філасофскай асэнсаванасцю.

ЛІТАРАТУРА

1. Жылка Ул. Выбраныя творы. Мн.: Беларускі кнігазбор, 1998. – С. 269.
2. На зямлі Дзятлаўскай: Матэрыялы гісторыка-краязнаўчай канферэнцыі. Ліда, 1998. – С. 69, 107.
3. Місарэвіч Я.А., Каралёў М.Д. І.С. Дварчанін. Гісторыка-бібліяграфічны нарыс. Гродна, 1995. – С. 69.
4. Тамсама. – С. 84–90.
5. Тамсама. – С. 94.
6. Пяткевіч А. Літаратурная Гродзеншчына: Публіцыстыка. Мн.: Бацькаўшчына, 1996. – С. 29.
7. Місарэвіч Я.А., Каралёў М.Д. І.С. Дварчанін... – С. 236.
8. Дварчанін І.С. Францішак Скарына як культурны дзеяч і гуманіст на беларускай ніве. Мн.: Навука і тэхніка, 1991. – С. 13.
9. Тамсама. – С. 61.
10. Тамсама. – С. 62–63.
11. Тамсама. – С. 65.
12. Тамсама. – С. 71–72.
13. Тамсама. – С. 68.
14. Тамсама. – С. 80.
15. Тамсама. – С. 103.
16. Тамсама. – С. 104.
17. Тамсама. – С. 148.
18. Тамсама. – С. 108.

УДК-349.6

Т.Г. Шатрова, старший преподаватель

АТМОСФЕРНОЕ ПРОСТРАНСТВО В СИСТЕМЕ ОБЪЕКТОВ ПРАВА ПРИРОДОПОЛЬЗОВАНИЯ

The article defines features of atmospheric space.

Каждая наука вырабатывает понятия и термины соответственно своему предмету, задачам и подходу к изучаемым явлениям. В частности, экологическое право, или право окружающей среды к объектам права природопользования, включает понятие единых государственных фондов земель, недр, вод, лесов или их соответствующие части. Несмотря на известное противоречие, выражающееся в двойственности понимания термина "объект права пользования" (первое состоит в том, что объектом выступают общественные отношения, регулируемые нормами права; второе – объектом являются сами природные ресурсы, по поводу которых складываются отношения) [1], большинство ученых полагают, что к объектам права природопользования относятся конкрет-